

ОЛЕКСАНДРА ДУБАСЕНЮК
Житомирський державний педагогічний
університет імені Івана Франка
м. Житомир

МЕТОДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЯК ДОМІНАНТНА СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

Процеси розбудови української державності активізували ідеї гуманістичної особистісно-орієнтованої педагогіки, створеної на засадах цілеспрямованого і систематичного навчання та виховання підростаючих поколінь з метою освіти, виховання і саморозвитку людини як особистості й індивідуальності. Такий підхід потребує ефективної професійно-педагогічної підготовки, що можна реалізувати тільки за допомогою творчої взаємодії, під час якої педагог і студенти об'єднуються творчим діалогом. Ідеться про пошук нереалізованих потенційних можливостей навчально-виховного процесу з метою активного самостворення і самовираження особистості молоді людини.

Відповідно розширюється поняттєва сфера педагогічної науки, до якої все частіше включають поняття теорії та методики професійної освіти (професійну умілість, педагогічні вміння, методи педагогічної підготовки майбутнього вчителя, саморозвиток, самовиховання, самоосвіту). Ідеї А. Макаренка, В. Сухомлинського про професійну підготовку вчителя знайшли продовження у працях сучасних науковців В. Андрущенко, І. Зязюна, С. Гончаренка, Н. Ничкало, О. Адаменко, М. Лещенко та ін.¹

У контексті ідей гуманізації освіти утверджуються особистісно-орієнтований і діяльнісний підходи до розуміння сутності змісту професійної підготовки. Ці підходи знайшли своє відображення у працях В. Кременя, Ш. Амонашвілі, І. Беха, А. Бойко, І. Зязюна, М. Касьяненко та ін. Абсолютною цінністю вченими визнається особистість, а головною метою освіти –

¹ Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії: навч. посібник для вчителів, аспірантів, студентів. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с. Адаменко О.В. Українська педагогічна наука в другій половині ХХ століття: Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 704 с.

розвиток тих якостей особистості, які необхідні для включення в соціальну і професійну діяльність².

Зрослі вимоги потребують посилення професійно-педагогічної підготовки майбутнього педагога. Важливу роль у цьому процесі відіграє професійна умілість, що формується під час вивчення педагогічних дисциплін. Вона реалізується через систему педагогічних умінь (Н. Кузьміна)³, спрямованих на одержання конкретного результату професійної виховної діяльності. До провідних умінь, які впливають на продуктивність такої діяльності, відносимо:

гностичні – вміння аналізувати літературу, різні соціально-педагогічні концепції, досліджувати об'єкт, процес і результат власної праці; аналізувати педагогічну ситуацію та її вплив на розвиток і формування особистості; вивчати індивідуальні й вікові особливості різних категорій учнівської молоді; правильно сприймати та аналізувати соціальні події життя вихованців, їхню поведінку, причини та мотиви вчинків;

проектувальні – вміння формувати цілі, систему завдань соціально-виховної роботи, прогнозувати програму індивідуального розвитку вихованця; моделювати зміст, форми та методи виховної діяльності й можливі педагогічні ситуації, моделі поведінки своїх вихованців способи виховного впливу на них; передбачати труднощі у виховній діяльності;

конструктивні – вміння реалізувати поставлені завдання; добирати продуктивні форми, методи та прийоми у виховній роботі з різними категоріями учнівської молоді; визначати мету і планувати засоби вдосконалення власної діяльності;

комунікативні – вміння встановлювати доцільні, доброзичливі стосунки з вихованцями: виявляти педагогічний такт, душевну чутливість, делікатність, терпимість, милосердя у виховній роботі з учнями, володіти своїми емоціями за будь-яких обставин;

організаторські – вміння сприяти індивідуальному розвитку особистості, її природних задатків; формувати високорозвинений учнівський колектив; спільно з учнями організувати різноманітні виховні заходи; навчати їх засобам орієнтації у можливих соціальних ситуаціях; вчити приймати самостійні, оптимальні рішення; розвивати організаторські здібності;

² Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації (підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями): навч.-метод. посіб. – К.: ІЗМН, 1996. – 232 с.; Амонашвили Ш.А. Основания педагогики сотрудничества // Новое педагогическое мышление / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Педагогика, 1989. – С. 144–177; Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.; Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва: навч.посіб. – К., 1993. – 320 с.; Хомич Л.О. Професійно-педагогічна підготовка вчителя початкових класів: монографія. – К., 1998. – 200 с.

³ Кузьміна Н.В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища. – М.: Высш. шк., 1989. – С. 31–35.

оцінні – вміння оцінювати результати власної виховної роботи з учнями; контролювати свої дії, психічний стан, поведінку, професійні стосунки та діяльність вихованців;

прикладні – вміння грати на музичних інструментах, малювати, виразно читати, займатися спортом, мати технічні навички тощо.

Формування професійної умілості майбутніх педагогів спирається на принцип саморозвитку і послідовне навчання їх методам, що розвивають визначені вміння. Пропонуємо комплекс методів навчання розвивального характеру. Охарактеризуємо основні.

Методи пізнання педагогічної професії. Життя і діяльність видатних людей підтверджують давню істину: щоб змінювати навколишній світ на краще, спочатку його необхідно пізнати. Пізнання професії – це процес об'єктивного відображення педагогічної діяльності, середовища у формі знань. Будь-яке знання, в тому числі й професійне, зберігається у вигляді ідей, теорій, закономірностей, що визначають ціннісний аспект виховної діяльності педагога.

У процесі пізнання майбутні вихователі можуть не тільки сприймати знання про професію вчителя та її соціальні й виховні функції (чуттєве пізнання), а й оперувати ними (логічне пізнання), узагальнювати (теоретичне пізнання), пристосовувати до власних професійних потреб (практичне пізнання). Розмаїття існуючих методів пізнання професії можна умовно поділити на дві великі групи:

- 1) методи спостереження за професійною діяльністю, соціальним середовищем;
- 2) методи осмислення (аналізу, синтезу, порівняння, моделювання, аналогії), результатів спостереження освітньо-виховної діяльності.

Методи першої групи можуть розрізнятися залежно від виду та об'єктів спостережень: *включене*, коли майбутній учитель є безпосереднім учасником професійної діяльності, наприклад, у період стажистської практики; *опосередковане* спостереження „з боку”, коли студенти не належать до суб'єктів професійної діяльності і спостерігають за навчально-виховним процесом під час окремих відвідувань шкільних занять; *відкрите*, коли за діяльністю студентів спостерігають викладачі під час практичних занять, методисти, вчителі у період проведення різних видів практик; *приховане*, коли за майбутніми педагогами ведеться опосередковане спостереження. Відповідно й самі студенти користуються різними видами спостережень за діяльністю учнів у період практики. При цьому їм рекомендується визначити мету, виділити суттєві ознаки об'єкта спостереження, скласти його якісний і кількісний опис, вести протокол.

Водночас важливе значення надається спостереженню студентів за професійною діяльністю вчителів різного рівня педагогічної майстерності. При цьому їхня увага звертається на: вміння учителя орієнтуватися в навчаль-

но-виховній ситуації; його соціальну перцепцію; створення творчого самопочуття, володіння професійно-педагогічною увагою, емпатійними засобами; вміння встановлювати доцільні стосунки з учнями, враховувати у своїй діяльності індивідуальні особливості кожного, визначати впливові чинники підвищення рівня успішності й вихованості школярів; розвиток мовленнєвої культури вчителя та засоби комунікативного забезпечення уроку, виховного заходу.

Серед методів пізнання другої групи охарактеризуємо *метод професійно значущих асоціацій*. Це метод спрямований на встановлення зв'язків між різними людьми, явищами, процесами, що мають відношення до педагогічної професії. У літературі виділяють *асоціативні зв'язки*, які виникають стосовно того, що існує: в одному часі і просторі – *конкретні зв'язки*: – в одному просторі, але в різному часі – *топозв'язки*; в одному часі, але в різному просторі – *хронозв'язки*. Так, асоціації, що виникають у студентів стосовно присутніх товаришів групи, вважають конкретними: стосовно вчителів – випускників інституту – топозв'язками; стосовно студентів інших навчальних закладів, які навчаються паралельно, – хронозв'язками.

Метод професійно значущих асоціацій для студентів може бути засвоєний через реалізацію таких вправ:

- записати асоціації, що виникають на слова: *школа, клас, посібник, соціальна ситуація розвитку дитини*;
- протягом однієї хвилини запропонувати не менше п'яти асоціацій на кожне із слів: *учитель, учень, діагностика*;
- перелічити всі можливі способи застосування дидактичних методів: *бесіда, диспут, розповідь, проблемна ситуація*;
- придумати кілька назв уривка статті, взятої з журналу, текстівку під фотографію професійного середовища;
- придумати якнайбільше речень із вказаними професійно значущими словами: *виховання, середовище, освіта*.

Метод аналогів об'єктів професійного середовища – це метод пізнання, що ґрунтується на знаходженні об'єктів (аналогів), які мають суттєву (за формою, структурою, функціями) схожість із пізнаваними об'єктами цього середовища. Уміння знаходити аналоги значно розширює сферу знання студента, стимулює і розвиває його інтуїцію, уявлення та інші якості, важливі для продуктивного професійного мислення.

Навчання студентів зазначеного методу можна здійснювати за допомогою вправ, у яких потрібно знайти всі види аналогів для соціально-виховної роботи з учнями різного віку, а також різноманітних прийомів, які мають професійно-педагогічну спрямованість.

Методи професійного проектування. Значну увагу прогнозуванню і проектуванню надавав А. Макаренко, який вважав, що педагогіка повинна

розробляти проблему мети виховання і методи наближення до цієї мети⁴. Проект, план як мета та завдання, що висувуються в ньому, стимулює, мобілізує, організує особистість у її професійному русі. За допомогою проектування майбутній учитель може уявити своє близьке, середнє і віддалене професійне майбутнє, передбачити шляхи його досягнення. Прогнозування, планування власної діяльності – процес інтимно-особистісний, який не витримує тиску, формального ставлення і не може здійснюватися без бажання та інтересу⁵.

Стратегія навчання методів проектування спирається на передачу викладачем студенту вміння добирати професійні цілі, співвідносити їх з власними потребами і можливостями, розподіляти професійні завдання залежно від їх труднощів; передбачати дії операцій, необхідних для досягнення поставленої мети.

Метод перспективних ліній як один з методів проектування ґрунтується на уявленні вихованця про свої близькі, середні й віддалені перспективи. Перші пов'язані з поточною навчально-виховною діяльністю. До них можуть бути віднесені прагнення добре вчитися, займатися у проблемних групах, семінарах, гуртках та науково-дослідницькою роботою, засвоєння конкретних педагогічних умінь та навичок. Середні перспективи формують як прагнення до більш значущих подій, наприклад, участь у педагогічній олімпіаді, в конкурсі педагогічної майстерності, в підготовці до різних видів педагогічної практики. Віддалені перспективи пов'язують майбутніх учителів з набуттям спеціальності, оволодінням основами професійно-педагогічної майстерності, розвитком комплексу педагогічних знань та умінь.

Метод ступеневого проектування передбачає вирішення на кожному практичному занятті педагогічних завдань різного рівня труднощів. При цьому студенти повинні навчитися розв'язувати:

- *тестові завдання*, орієнтовані на репродуктивне відтворення навчальної інформації;
- *завдання частково-пошукового рівня*, що передбачають застосування навчальних знань у типових ситуаціях;
- *евристичні завдання*, спрямовані на використання навчальної інформації у нестандартних умовах.

Метод професійної комунікації. Для вчителя вміння знаходити спільну мову, встановлювати доцільні стосунки з дітьми є професійною необхідністю. За рівнем комунікабельності пізнається зрілий професіоналізм педагога⁶.

⁴ Макаренко А.С. Избранные произведения: в 3-х т. / редкол.: Н.Д. Ярмаченко (председатель) и др. / Общие проблемы педагогики. – К.: Рад. школа, 1985. – С. 205.

⁵ Там само, с. 100–101.

⁶ Педагогічна майстерність: підручник / І.А. Зязюн та ін. / за ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. – С. 203–205.

Шляхом саморозвитку, на основі оволодіння методами комунікації майбутні педагоги можуть розвинути дар спілкування, який виявляється:

- у почутті впевненості в собі, комфортному самопочутті за будь-яких обставин з різними категоріями учнівської молоді;
- у здатності приваблювати інших людей;
- у почутті власної гідності;
- в умінні виконувати ролі, що відповідають змісту завдань, що виконуються;
- в умінні поводити себе природно, щиро;
- у почутті міри;
- в умінні говорити з кожним його мовою.

Метод „золотої середини” – метод довірливої комунікації, що ґрунтується на пошуку й утриманні образу розуміння іншої людини. Образ розуміння (золота середина) складається із знання, довіри, співчуття, співдії, що виявляється стосовно інших партнерів по спілкуванню.

Як свідчить досвід, конфлікт у спілкуванні студентів з учнями в період підпрактики може виникнути в разі випадання будь-якої складової образу розуміння: брак знань, недовіра або «сліпа» довіра, байдужість.

Знання психології учнівської молоді формується на основі вмінь студента бачити вихованця, слухати його, правильно ставити питання, виявляти щирий інтерес до його проблем, довіру до нього, підходити до дітей з оптимістичною гіпотезою; співчувати на основі вміння ставати на місце іншої людини, відчувати чужий біль, не відвертатися від труднощів виховання; радіти успіхам своїх вихованців; своєчасно приходити їм на допомогу; підтримувати справедливу точку зору, мати активну життєву позицію. Як підтверджують спостереження, найбільш простим і ефективним способом, за допомогою якого можна одержати знання про вихованця, є вміння правильно слухати його (майже 30% студентів уміють це робити спокійно й уважно).

Метод рольової гармонізації – метод комунікації, що здійснюється на основі гармонійної ролі партнера зі спілкування. Гармонійними називають ролі, які доповнюють одна одну в навчальній, ігровій, трудовій, суспільній діяльності⁷.

Майбутні педагоги повинні враховувати, що учні виконують різноманітні гармонійні ролі, наприклад батька і дитини – у грі, вчителя й учня – в учінні, керівника і підлеглого – у праці, організатора і виконавця – в суспільній діяльності. Загальновідомо, що кожна з цих ролей вимагає від вихованця дотримання певного статусу стосовно партнера, визначення його соціальної позиції, наявності рольових якостей. Студенти мають враховува-

⁷ Педагогічна майстерність: підручник / І.А. Зязюн та ін. / за ред. І.А. Зязюна. – К.: Вища шк., 1997. – С. 205–207.

ти: коли учні-партнери виконують одну й ту ж роль (повчають один одного, керують, критикують), виникає конфлікт. Найчастіше спостерігаються конфлікти при виконанні таких ролей, як дитина – дитина, вчитель – учитель, керівник – керівник. Причому, коли партнери зі спілкування прагнуть зайняти протилежні соціальні позиції (навчальну проти ігрової, суспільну проти трудової), ми стаємо очевидцями конфлікту „гашення ролей”.

Знання методу рольової гармонізації озброює майбутніх педагогів засобом активного подолання конфліктів в учнівському середовищі. Замість розриву комунікації студентам пропонуються такі шляхи її збереження: зміна своєї соціальної позиції, врахування змінного статусу учнів. При цьому кожна зміна має сприяти досягненню такту в стосунках, зростанню рівня задоволеності від спілкування, стимулюванню розвитку особистості. Право на виконання ролі більш високого соціального статусу повинно бути підкріплене відповідним життєвим (професійним) досвідом, рівнем кваліфікації, віком, заслуженими конкретними результатами (успіхами) виховної діяльності.

Уявлення майбутніх педагогів про рольову гармонізацію формується на практичних заняттях, у процесі організації різних видів педагогічної практики за допомогою аналітичного розбору їх реальної поведінки та поведінки учнів у різних педагогічних ситуаціях.

Метод змінювальної тактики – це метод ділової комунікації, який враховує індивідуальні комунікативні особливості співбесідника. Тактовність педагога у діловому, професійному спілкуванні висуває такі вимоги:

- постійно пам’ятати про рушійні мотиви співбесідника, його очікування, переваги, яких він домагається в бесіді, його бажання самостверджуватися, почуття справедливості;
- за будь-якої можливості використовувати особистий контакт;
- прагнути чітко і зрозуміло викладати навчально-виховну інформацію;
- обґрунтовувати свою позицію, якщо з нею не згоден співбесідник; ніколи не ставитися зверхньо до інших;
- не вести моралізаторські бесіди.

У всіх випадках педагогу слід урахувати, що методи комунікації не є простою технікою досягнення легкого успіху в професійному спілкуванні. Тільки за такої умови зазначені методи будуть слугувати моральним цілям, допоможуть досягати розуміння і гармонії у стосунках з дітьми⁸.

Методи професійної самоорганізації. Професійна самоорганізація – активний, свідомий процес, що спонукається метою і мотивами самоуправління, який передбачає наявність: об’єкта самоорганізації – професійної виховної діяльності; її мети – досягнення професійної умілості; засобів

⁸ Там само, с. 215–216.

здійснення самоорганізації – певного рівня сформованості інтелектуально-практичних дій і операцій.

Студенти високого рівня самоорганізації володіють комплексом особистісно-професійних властивостей:

- складними, тісними, неформальними зв'язками з професійним середовищем;
- достатньо розвинутим практичним педагогічним мисленням (інтелектом);
- цілеспрямованістю практичних дій;
- здатністю до розумово-вольових дій, що спрямовані на подолання труднощів на шляху досягнення головної мети;
- здатністю працювати самостійно, враховуючи особливості професійного моменту, педагогічної ситуації;
- творчо підходити до розв'язання педагогічних задач.

Методи самоорганізації є водночас і засобом професійно-педагогічного самоствердження майбутнього вчителя, виявом його самостійності та вироблення індивідуального стилю виховної діяльності.

Метод поглиблення професійно-педагогічних зв'язків – метод професійної самоорганізації, спрямований на утворення, ускладнення, закріплення зв'язків з об'єктами професійно-педагогічного середовища. Цей метод потребує від майбутнього педагога вміння володіти собою, значних розумово-вольових зусиль, цілеспрямованості.

До основних професійних зв'язків відносимо зв'язки із засобами комунікації, професійною інформацією, що засвоюється в період вивчення педагогічних дисциплін, з професійними цілями, які спрямовують педагогічну діяльність на досягнення суспільно значущого результату.

Методи професійного самоконтролю. Для майбутнього педагога володіння засобами самоконтролю – професійна необхідність, оскільки він завжди виступає для вихованців взірцем поведінки.

Професійний самоконтроль передбачає процедуру виміру, в якій суб'єктом останнього виступає педагог-професіонал, а об'єктом – результати його професійної діяльності (сформована особистість), сам вимір – спеціальні шкали самоконтролю.

Самоконтроль професійних відносин – метод, за допомогою якого студенти мають можливість оцінити власне ставлення до професії педагога, до педагогічних дисциплін та практики, до навчальної групи, своїх товаришів. Самоконтроль професійних знань – метод, за допомогою якого студент може визначити реальні знання навчальних предметів, чинників, що впливають на успішність оволодіння майбутньою професією. Самоконтроль психічного стану – метод, який дає можливість студентам оцінити той психічний стан, котрий впливає на успішність їхнього професійного розвит-

ку. До показників психічного стану можна віднести тривожність, неспокій, знервованість або, навпаки, байдужість, пасивність.

Методи професійної саморегуляції. Засвоєння таких методів сприяє розвитку професійної чутливості, вчить максимальної концентрації уваги, волі, мислення на об'єктах професійного середовища.

Професійна саморегуляція – найважливіші вміння професіонала, спрямовані на досягнення важливих проміжних або кінцевих результатів професійної діяльності: оптимальних професійних відносин, адекватної самооцінки професійних можливостей, професійно важливих якостей, професійної зрілості та ін. При цьому регулюючим засобом може виступати слово, почуття професійного часу, самооцінка професійних можливостей. Розвиток рефлексії сприяє самовдосконаленню майбутніх учителів під час різних видів педагогічної діяльності, стимулює формування професійних умінь та навичок.

Наведені методи педагогічної підготовки сприяють ефективному професійному становленню майбутніх педагогів у новій соціокультурній ситуації, дають можливість краще орієнтуватися в різноманітних педагогічних ситуаціях, навчають приймати оптимальні самостійні рішення в реальній педагогічній практиці.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у площині вивчення передового досвіду європейських країн щодо педагогічної підготовки вчителя та його впровадження в навчальний процес вітчизняних ВНЗ.

Олександра Дубасенюк

МЕТОДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЯК ДОМІНАНТНА СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

Резюме

Розглянуто проблему набуття майбутніми вчителями професійної умілості у процесі формування педагогічних умінь (гностичні, проектувальні, конструктивні, комунікативні, організаторські, оцінні, прикладні) та оволодіння ними методами професійно-педагогічної підготовки (пізнання педагогічної професії, професійне проектування, професійна комунікація, рольова гармонізація, професійна самоорганізація та професійна саморегуляція).

Ключові слова: професійна умілість, педагогічні уміння, методи педагогічної підготовки.

Oleksandra Dubasieniuk

**METODY PRZYGOTOWANIA ZAWODOWEGO
PRZYSZŁYCH NAUCZYCIELI JAKO PODSTAWOWY
ELEMENT DZIAŁALNOŚCI PEDAGOGICZNEJ**

Streszczenie

Rozpatrzono problem nabywania przez przyszłych nauczycieli zawodowej biegłości w procesie kształtowania umiejętności pedagogicznych (poznawczych, projektowych, konstruowania, komunikatywnych, organizatorskich, oceniania, praktycznych) oraz opanowania metod przygotowania zawodowo-pedagogicznego (poznania zawodu pedagogicznego, zawodowego projektowania, komunikacji, profesjonalnej samoorganizacji i samoregulacji).

Słowa kluczowe: zawodowa biegłość, umiejętności pedagogiczne, metody przygotowania pedagogicznego.

Oleksandra Dubaseniuk

**THE PROBLEM OF PROFESSIONAL CLEVERNESS OF A FUTURE
TEACHER IN THE PROCESS OF TEACHER TRAINING**

Summary

This article considers the problem of acquiring professional cleverness of future teachers in the process of pedagogical skills formation (gnostic, design, constructional, communicational, organizational, evaluation, application) and acquirement of them with the methods of vocational and educational training (knowledge of the teaching profession, professional design, professional communication, role of harmonization and professional selforganization and professional self-regulation).

Keywords: professional craft, teaching skills, techniques and pedagogical training.